Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 373.3

TIL O‘QITISH METODIKASI VA RAQAMLI PEDAGOGIKA

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARIDA O’QISH SAVODXONLIGI ASOSIDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA DIDAKTIK MODELI

Naima Zokirjonovna Xusanova*

Namangan davlat texnika universiteti

✉ naimaxusanova1988@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarida o’qish savodxonligi darslari asosida kreativ tafakkurni rivojlantirishning nazariy-pedagogik shart-sharoitlari va didaktik modeli tahlil qilingan. J.Gilford va E.P.Torrensning kreativlik nazariyalari, L.Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy konsepsiyasi hamda IEA PIRLS va OECD PISA xalqaro dasturlarining nazariy asoslariga tayangan holda, o’qish jarayonining o’zi qanday qilib divergent fikrlash, tasavvur va original g’oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantiruvchi vositaga aylanishi mumkinligi ko’rsatib berilgan. Maqolada, shuningdek, kreativ tafakkurni rivojlantirishning maqsadli, mazmunli, texnologik va natijaviy-baholash bloklaridan iborat didaktik modeli hamda uni boshlang’ich sinf yosh guruhlariga moslashtirish yo’llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar

o’qish savodxonligi, kreativ tafakkur, divergent fikrlash, pedagogik shart-sharoit, didaktik model, boshlang’ich sinf, PIRLS, Gilford, Torrens, Vygotskiy.

DOI: 10.5281/zenodo.23278418

Boshlang’ich ta’lim bosqichida kreativ tafakkurni rivojlantirish masalasi ko’pincha alohida, o’qish jarayonidan ajratilgan faoliyat sifatida talqin etiladi: rasm chizish, qo’l mehnati yoki maxsus “ijodkorlik darslari” kreativlikning yagona maydoni deb qaraladi. Biroq zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, aynan o’qish savodxonligi — matnni tushunish, talqin qilish va undan yangi ma’no yaratish jarayoni — kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun eng tabiiy va samarali zamin bo’la oladi. Muammo shundaki, o’qish darslari ko’pincha faqat texnik ko’nikma (to’g’ri o’qish, tez o’qish, matnni qayta hikoya qilish) shakllantirishga qaratilib, o’quvchining matn asosida mustaqil, original fikr yuritish imkoniyati e’tibordan chetda qolmoqda. Shu sababli ushbu maqolaning maqsadi — o’qish savodxonligi darslari doirasida kreativ tafakkurni rivojlantirishning aniq pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan asoslash hamda amaliyotda qo’llash mumkin bo’lgan didaktik modelni ishlab chiqishdan iborat.

Kreativlik tushunchasining ilmiy asosini yaratgan tadqiqotchilardan biri J.Gilford bo’lib, u kreativlikni birinchilardan bo’lib “divergent fikrlash” — ya’ni bitta muammoga bir emas, balki bir nechta mumkin bo’lgan yechim yoki javob topish qobiliyati sifatida ta’riflagan edi [Gilford J.P., 1]. Uning ishlarini davom ettirgan E.P.Torrens esa kreativ fikrlashni to’rtta o’lchanadigan komponentga ajratdi: fikr ravonligi (fluency) — ma’lum vaqt ichida qancha g’oya taklif qila olish; moslashuvchanlik (flexibility) — g’oyalarni turli kategoriyalarga bo’la olish; o’ziga xoslik (originality) — noyob, kutilmagan g’oyalar yaratish; va ishlab chiqish (elaboration) — g’oyani tafsilotlar bilan boyitish qobiliyati [Torrens E.P., 2]. Ushbu to’rt komponent o’qish savodxonligi

konteksti bilan bevosita bog’lanadi: bola o’qigan ertakning muqobil yakunlarini bir nechta variantda taklif qilganda — fikr ravonligini, ularni turlicha syujet chiziqlarida rivojlantirganda — moslashuvchanlikni, hech kim o’ylamagan g’ayrioddiy yechim topganda — o’ziga xoslikni, va o’z g’oyasini batafsil tasvirlab berganda — ishlab chiqish qobiliyatini namoyon etadi. Demak, o’qish darsidagi har bir “nima bo’lardi, agar...” yoki “sen bo’lganingda nima qilar eding” tipidagi savol, aslida, kreativlikning aynan shu to’rt mezonini bevosita mashq qildiruvchi vositadir.

Kreativ tafakkurning o’qish jarayoni bilan bog’liqligini tushuntirishda L.Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Uning fikricha, bolaning rivojlanishi ijtimoiy o’zaro ta’sir va “yaqin rivojlanish zonasi” (ZPD) — ya’ni bola mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yoki tengdoshlari yordamida bajara oladigan vazifalar doirasi orqali amalga oshadi [Vygotskiy L.S., 3]. O’qish jarayonida bu nazariya amaliy ahamiyat kasb etadi: o’qituvchi yoki sinfdosh yordamida matnni birgalikda muhokama qilish, savol-javob orqali uning ma’nosini kengaytirish bola tasavvurini o’z yolg’iz o’qishiga qaraganda ancha yuqori darajaga olib chiqadi. Bundan tashqari, Vygotskiy tasavvurni “bolalik o’yinining davomi” sifatida qaraydi — bola o’qigan voqealarni o’z tajribasi bilan qorishtirib, ularni qayta quradi. Aynan shu qayta qurish jarayoni — ya’ni matndagi tayyor voqeani passiv qabul qilish emas, balki uni faol qayta ishlash — kreativ tafakkurning psixologik mexanizmini tashkil etadi. Shu bois o’qish savodxonligi darslarida guruhli muhokama, rolli o’yinlar va birgalikdagi hikoya yaratish kabi ijtimoiy shakllardan foydalanish kreativlikni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xalqaro miqyosda o’qish savodxonligini o’rganuvchi PIRLS dasturi ham matnni tushunishning yuqori bosqichlarini — xususan, matnni baholash va shaxsiy tajriba bilan bog’lash qobiliyatini — alohida ajratib ko’rsatadi, bu esa aslida kreativ-baholovchi fikrlashning boshlang’ich shaklidir [Mullis I.V.S. va boshq., 4]. Xuddi shunday, OECD tomonidan ishlab chiqilgan PISA Kreativ fikrlash ramkasida kreativlik “g’oyalarni yaratish, baholash va takomillashtirish jarayonida faol ishtirok etish” sifatida ta’riflanib, bu jarayon aynan matn bilan ishlashning yuqori bosqichlariga mos keladi [OECD, 5]. Ikkala xalqaro dastur ham shuni ko’rsatadiki, o’qish savodxonligi va kreativlik o’rtasida sun’iy chegara yo’q — aksincha, chuqur, tanqidiy-baholovchi o’qish kreativ fikrlashning zaruriy poydevoridir. Shu nuqtai nazardan, boshlang’ich sinf o’qituvchisi oldida turgan vazifa — o’qish darsini nafaqat matnni “to’g’ri tushunish” darsiga, balki o’quvchi o’z fikrini erkin ifodalay oladigan, xato qilishdan qo’rqmaydigan ijodiy makonga aylantirishdan iboratdir.

Yuqoridagi nazariy asoslarga tayangan holda, o’qish savodxonligi orqali kreativ tafakkurni rivojlantirishning didaktik modelini to’rt asosiy blok ko’rinishida taqdim etish mumkin. Z.Xayitboyevaning raqamli didaktik vositalarga asoslangan pedagogik modeli tajribasidan foydalangan holda, bunday model quyidagi komponentlarni o’z ichiga olishi lozim [Xayitboyeva Z., 6]: maqsadli blok — har bir o’qish darsida nafaqat matnni tushunish, balki kamida bitta ijodiy topshiriq (muqobil yakun, qahramon nomidan xat, hikoyaning davomi) rejalashtirilishini nazarda tutadi; mazmunli blok — matn tanlashda ochiq yakunli, ko’p talqinli, muammoli vaziyatlarga boy asarlarga ustuvorlik berishni talab qiladi; texnologik blok — savol-javob, “beshinchi elementni top”, “boshqacha bosh qahramon” kabi og’zaki texnikalar bilan bir qatorda raqamli hikoyachilik, interaktiv taqdimotlar va multimedia loyihalarini o’z ichiga oladi; natijaviy-baholash bloki esa o’quvchining ijodiy javoblarini Torrens mezonlari — ravonlik, moslashuvchanlik, o’ziga xoslik va ishlab chiqish — asosida, “to’g’ri-noto’g’ri” emas, balki “qanchalik boy va original” nuqtai nazaridan baholashni nazarda tutadi. Bunday model o’qish darsini bir vaqtning o’zida ham savodxonlik, ham kreativlik maydoniga aylantiradi.

Modelni amaliyotga tatbiq etishda boshlang’ich sinf o’quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. K.Sh.Erkinboyevaning tadqiqotida ko’rsatilganidek, 6-7 yoshli o’quvchilarda konkret fikrlash va o’yin faoliyati ustuvor bo’lganligi sababli, ular uchun vizual va o’yin shaklidagi ijodiy topshiriqlar (ertak qahramonining kayfiyatini rasm orqali ifodalash, rol o’ynash) samarali bo’lsa, 8-9 yoshda guruhli ishlash va oddiy loyihalar, 9-10 yoshda esa sabab-oqibat bog’liqliklarini chuqurroq anglash asosida murakkabroq, ko’p bosqichli ijodiy-tadqiqot topshiriqlari (masalan, matn asosida o’z kichik kitobchasini yaratish) muvofiq keladi [Erkinboyeva K.Sh., 7]. Bunday bosqichma-bosqich yondashuv o’qish savodxonligi darslarida kreativ topshiriqlarning murakkablik darajasini o’quvchi rivojlanishining real imkoniyatlariga moslashtirish, ya’ni ularni na haddan tashqari soddalashtirish, na erishib bo’lmas darajada murakkablashtirish zarurligini ko’rsatadi. Shu

bilan birga, har uch yosh bosqichida ham umumiy tamoyil saqlanadi: bola matn bilan tanishuvdan so’ng albatta o’z shaxsiy, original munosabatini bildirish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak.

Taklif etilgan didaktik modelning texnologik blokini amaliyotda qo’llashning konkret ko’rinishlarini keltirish maqsadga muvofiqdir. Birinchi misol — “Muqobil yakun” texnikasi: o’quvchilarga o’qilgan ertak yoki hikoyaning oxirgi qismi berilmay, ular o’zlari uch xil (kulguli, hayajonli, o’ylantiruvchi) yakunni taklif qiladilar va sinfda muhokama qiladilar. Bu topshiriq fikr ravonligi va moslashuvchanlikni bir vaqtning o’zida mashq qildiradi. Ikkinchi misol — “Qahramon almashinuvi”: bola o’zini matndagi ikkinchi darajali yoki hatto salbiy personaj o’rniga qo’yib, voqealarni uning nuqtai nazaridan qayta hikoya qiladi, bu esa empatiya bilan bir qatorda o’ziga xoslik ko’rsatkichini rivojlantiradi. Uchinchi misol — “Matn-loyiha”: o’qilgan asar asosida bola kichik kitobcha, komiks yoki raqamli taqdimot tayyorlaydi, bunda u nafaqat matn mazmunini, balki o’z tasavvurini ham ifodalaydi — bu ishlab chiqish (elaboration) komponentini shakllantiradi. Natijaviy-baholash blokida esa o’qituvchi har bir topshiriqni oddiy to’rt bandli kuzatuv varag’i orqali baholashi mumkin: g’oyalar soni (ravonlik), ularning xilma-xilligi (moslashuvchanlik), kutilmaganligi (o’ziga xoslik) va tafsilotlarga boyligi (ishlab chiqish). Bunday oddiy, ammo tizimli baholash mezonlari o’qituvchiga o’quvchining ijodiy o’sish dinamikasini vaqt o’tishi bilan kuzatib borish imkonini beradi, bu esa o’z navbatida individual yondashuvni ta’minlaydi va har bir bolaning o’ziga xos ijodiy uslubini hurmat qilishga asos yaratadi.

Taklif etilgan modelni amaliyotga tatbiq etishda bir qator pedagogik shart-sharoitlarning bir vaqtning o’zida ta’minlanishi zarur bo’ladi. Birinchi shart — o’qituvchining o’zi kreativ fikrlash mohiyatini va uni baholash mezonlarini chuqur bilishi, chunki o’qituvchi o’zi “bitta to’g’ri javob” izlash odatidan voz kechmasa, u o’quvchidan ham original fikrlashni talab qila olmaydi. Ikkinchi shart — sinfda xavfsiz psixologik muhitning yaratilishi: bola o’z g’oyasini aytishdan, “noto’g’ri” javob berishdan qo’rqmasligi kerak, aks holda kreativ topshiriqlar ham formal, andazaviy javoblarga aylanib qoladi. Uchinchi shart — vaqt resursining to’g’ri taqsimlanishi, chunki ijodiy muhokama va mustaqil ishlash an’anaviy “o’qi va qayta hikoya qil” mashqiga qaraganda ko’proq vaqt talab qiladi, shu sababli o’qituvchi dars rejasida bunga alohida o’rin ajratishi lozim. To’rtinchi shart — oila bilan hamkorlik: uyga vazifa sifatida berilgan “ota-onang bilan ertakning davomini o’ylab top” kabi topshiriqlar kreativ faoliyatni maktab devoridan tashqariga olib chiqadi va uni oilaviy muloqot vositasiga aylantiradi. Ushbu to’rt shart-sharoit birgalikda ta’minlanmasa, yuqorida tavsiflangan didaktik modelning har qanday texnik jihatdan puxta ishlab chiqilgan varianti ham amalda kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang’ich sinf o’quvchilarida kreativ tafakkurni rivojlantirish o’qish savodxonligidan ajralgan, alohida faoliyat sifatida emas, balki aynan o’qish jarayonining ichki tarkibiy qismi sifatida tashkil etilishi kerak. Gilford va Torrensning nazariy mezonlari (ravonlik, moslashuvchanlik, o’ziga xoslik, ishlab chiqish) o’qish darslarida ijodiy topshiriqlarni loyihalash va baholash uchun aniq, o’lchanadigan asos beradi, Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi esa bu jarayonni yakka emas, balki hamkorlikdagi faoliyat sifatida tashkil etish zarurligini ko’rsatadi. Taklif etilgan to’rt bosqichli (maqsadli, mazmunli, texnologik, natijaviy-baholash) didaktik model, agar o’quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan holda qo’llanilsa, o’qituvchiga o’qish savodxonligi va kreativlik kompetensiyasini bir vaqtning o’zida, bir-birini boyituvchi tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu modelning aniq fanlar (ona tili, atrofimizdagi dunyo) kesimida amaliy sinovdan o’tkazilishi va uning natijalarini miqdoriy tahlil qilish dolzarb yo’nalish bo’lib qolmoqda. Shuningdek, bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlash dasturlariga kreativ-pedagogik topshiriqlarni loyihalash va baholash bo’yicha maxsus mashg’ulotlarni kiritish, shuningdek amaldagi o’qituvchilar uchun malaka oshirish kurslarida ushbu masalaga alohida bo’lim ajratish maqsadga muvofiqdir — chunki, yuqorida ko’rsatilganidek, modelning muvaffaqiyati oxir-oqibat o’qituvchining o’zi kreativ fikrlashga qanchalik tayyor va moyilligiga bog’liq bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Guilford, J.P. (1967). The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill.

[2] Torrance, E.P. (1966). Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual. Princeton, NJ: Personnel Press.

[3] Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

[4] Mullis, I.V.S., von Davier, M., Foy, P., Fishbein, B., Reynolds, K.A., & Wry, E. (2023). PIRLS 2021 International Results in Reading. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center. https://pirls2021.org/results

[5] OECD (2024). PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: Creative Thinking. OECD Publishing, Paris. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-assessment-and-analytical-framework_dfe0bf9c-en/full-report/component-5.html

[6] Khayitboyeva, Z. (2026). Boshlang’ich sinf o’quvchilari kreativ tafakkurini rivojlantirishning raqamli didaktik vositalarga asoslangan pedagogik modeli. Jamiyat va innovatsiyalar, Special Issue 05, 643-648. https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol7-iss5/S-pp643-648

[7] Erkinboyeva, K.Sh. (2025). Boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijtimoiy kreativlikni shakllantirish bosqichlari va yoshga oid xususiyatlari. NamDU ilmiy jurnali, 2025, 12-son. https://journal.namdu.uz/archive/2025-issue-12/maqola-22179-1763357981/pdf